

ELEMENTOS ECOLÓXICOS NA OBRA DO “IRMÁN DANIEL” (II)

EMÍLIO XOSÉ ÍNSUA

Castelao é, xunto con Risco e Otero Pedraio, un dos escritores decisivos na renovación e afianzamento definitivo, no primeiro cuartel do século XX, dun xénero literario, a prosa narrativa, que até aquel instante poucas (e máis ben pobres) mostras tiña dado na literatura galega, como consecuencia dos problemas que esta arrastraba desde os “Séculos Escuros”.

O escritor rianxeiro explicou no prólogo “A carón da Natureza”, da súa obra **Cousas**, por que se decidiu a cultivar a literatura. A insuficiencia da pintura para dar fe de todos os fenómenos da vida e da paisaxe foi o motivo fundamental: “Non é cousa de outro mundo pintar o que ven os ollos, que serán comestos polos vermes; pero na paisaxe hai máis cousas que fitar”. Ese prólogo está composto por sete estampas ou cadros moi plásticos, nos que, como adianta o propio título, é posíbel detectar unha moi forte pegada da natureza e da paisaxe, que se traduce en imaxes e metáforas de xinea hilozoísta:

- a) a primeira estampa acontece no intre “en que a terra, pra se durmir, vailla virando as costas á luz e o fume das tellas, mesto e leitoso, vaixe espaxando no fondo do val”.
- b) a segunda preséntanos un val afundido na choiva: “a iauga que cai a

fío aplaca o fume azul contra as tellas brillantes dunha chouza”.

- c) o terceiro cadro sitúanos nunha noite de luar, na que “por entre os piñeiros amóstrase a ría maina”, ao tempo que “a lúa está pendurada da ponla dun pino”.
- d) o cuarto lévanos a unha mañanciña de domingo, na que “as xestas e os toxos poñen as súas notiñas mareas na divina sinfonía verde da paisaxe”.
- e) a quinta estampa, en víspera do San Xoán, sitúanos nunha paisaxe na que “entre os salgueiros sombrizos do fondo do val avístase a fouce do río” e o sol “bate no lombo da terra”.
- f) a sexta estampa contén a metáfora do piñeiro que na primavera se converte nunha especie de candieiro xigante.
- g) a sétima e derradeira estampa, en fin, resume belidamente o ideal estético de Castelao: “Un día de Nadal, ollando unha paisaxe que imitaba un Nacemento, decatéime de que hai máis fermosura nas froliñas dos campos que nas froles de xardín. As froliñas ventureiras que nacen nos campos parecen creadas polo Bosco ou por Brueghel o Vello, namentras que as froles foulentas do xardín semellan encoiros manteigosos de Rubens. Dende entón eu quixen ser un ventureiro das letras”.

Numerosos analistas da obra narrativa de Castelao teñen sinalado pertinentemente os seus trazos básicos: é preferentemente unha narrativa de personaxes, e non de acontecementos; está tinxida de sentimento, de lirismo, até o punto de que algunhas pezas narrativas de Castelao poderían considerarse auténticos “poemas en prosa”; está ambientada en diferentes espazos (rural, vilego, urbano), mais estes non son obxecto de descrición profunda; é unha narrativa chea de humanismo e orixinalidade; e, finalmente, está composta por textos condensados, sintéticos, nada rebuscados, cheos de frescura e axilidade e exentos de elementos supérfluos.

Toda a produción narrativa de Castelao ordénase cronoloxicamente así: 1909: “O segredo”, escrito en Santiago e recollido en **Retrincos** (1934); 1914 “O inglés”, escrito en Rianxo e recollido en **Retrincos**; 1918 “Peito de lobo”, escrito en Placeres e recollido en **Retrincos**; 1922 **Un ollo de vidro**, publicado pola editora “Céltiga” de Ferrol; 1922 “O retrato”, escrito en Pontevedra e recollido en **Retrincos**; 1926 **Cousas** (Primeiro libro); 1929 **Cousas** (Segundo libro); 1934 “Sabela”, escrito en Pontevedra e recollido en **Retrincos**; 1934 **Retrincos**; 1934 **Os dous de sempre**; e, por último, 1934 **Cousas** (edición conxunta).

Os estudosos da obra do rianxeiro coinciden en sinalar que a “cousa” (como molde narrativo) é o achádego máis xenial do Castelao narrador. Podémola definir como un relato breve acompañado de ilustración gráfica, formando ambos un conxunto inseparable. Habería, segundo Pilar Garcia Negro, unha sorte de evolución artístico-técnica en Castelao, no relativo á simbiose debuxo-texto, que atravesaría estes chanzos:

- a) un primeiro estadio, en que Castelao só coloca pés prosísticos (títulos ou lemas) ás súas estampas, debuxos e caricaturas: **Cousas da vida** ou **Cincuenta homes por dez réas**.
- b) un segundo estadio no que parece que eses títulos ou lemas se van agrandando, estirando, van cobrando extensión a respeito do debuxo en si e compoñen unha peza entre ambos “a partes iguais”: **Cousas** (Primeiro e Segundo libros).
- c) un terceiro estadio no que o texto cobra maior importancia, pasando a constituír xa non un relato breve, senón unha novela con ilustracións intercaladas: **Os dous de sempre**.
- d) finalmente, un estadio onde o relato carece por completo de ilustracións do autor: **Retrincos**.

Outra constante, tamén advertida por Garcia Negro, é o carácter autobiográfico de boa parte do material narrativo que emprega Castelao para tecer as súas “cousas”. O exemplo máis

claro é o de **Retrincos** (1934), conxunto de cinco relatos que abranxen épocas significativas da vida do autor. O que acontece é que este pouso autobiográfico está literaturizado, dosificado: *"...hai retrincos en carne viva que poden mostrarse tal e como se conservan na memoria, e aínda convén certificar da súa autenticidade. Son esas cousas que lle pasan a un e que dá gusto que se crean cando se contan. Por iso eu ofrêzovos hoxe un anaco da miña vida e prêgovos que os tomedes por certos e verdadeiros; pero se coidades que son mentiras, eu perdóovos por adiantado"*.

O predomínio inicial da narración curta no panorama literario galego do XX ten explicación clara atendendo a varios factores: o feito de constituír unha "prolongación" do conto oral popular; a facilidade que o formato de relato breve ofrecía para recrear sucesos e anécdotas; as limitadas posibilidades das editoras adicadas ao libro galego; e, por último, a facilidade con que encaixaba en certo tipo de soportes de difusión como eran xornais e revistas.

Un **ollo de vidro** supón o bautismo editorial como narrador de Castelao, coñecido e acreditado até entón basicamente como artista. A versión inicial desta noveliña xa a lera Castelao durante unha conferencia na Coruña, en 1920. A pesar do subtítulo de "Memorias dun esquelete", non hai nesta obriña macabrisimo ou morbo, senón máis ben un repaso irónico, desde a "privilexiada" perspectiva dun esquelete nun cemitério urbano, dos aconteceres e protagonistas da época: as matanzas de campesiños en Nebra e Sofán, o caciquismo, o señoritismo, a vida sen sentido nas cidades, o fracaso na emigración, a usura dos médicos, a

inutilidade do saber cando é só mera erudición, as supersticións, a contraposición da muller labrega activa e loitadora coa madamita burguesa da cidade, o poder demoleedor do diñeiro, etc. Esta obriña é, pois, unha "alegoría aleccionadora" que nos fala, en derradeira instancia, da necesidade de rexenerar e regaleguizar o mundo urbano na Galiza daquela época, tarefa na que, non casualmente, andaban ocupadas as Irmandades da Fala ás que Castelao pertencía. No epílogo desta obriña Castelao promete unha especie de segunda parte, esta vez situada nun cemitério rural, pero que se saiba nunca escribiu tal continuación.

Cousas. O primeiro libro foi presentado por Castelao como traballo anual no Seminario de Estudos Galegos, o 16 de maio de 1925, mentres que o segundo publicouse en 1929. De ambos fixo unha edición conxunta a editora de Ánxel Casal, *Nós*, en 1934. O certo é que xa moitas destas "cousas" foran aparecendo publicadas en revistas e xornais antes de que se producise a súa recompilación en volumes unitarios. Manuel Rei Romeu fálanos das características comúns destas narracións: interrelación debuxo-texto; carácter sintético ("cada unha é unha novela nunha páxina", di Risco); falla de artificiosidade e de requintamento; esforzo por ser verosímil e realista (presenza do narrador testemuña); importancia do factor humano nelas...

Ademais, diversos relatos de **Cousas** permiten abesullar unha certa perspectiva ecolóxica ou cando menos unha notábel sensibilidade cara á natureza na obra de Castelao. O relato "Camiño esquecido", no que o rianxeiro describe o estado de escanstramento dunha aldea na que viviran os que, a dicir do pobo, roubaran o mosteiro de Armenteira, inclúe descrições vigorosas como esta: *"todo vai amortaxado con edras, silvas e loureiros, e por riba de aquela vizoza vexetación as follas amarelas e vermellas dunha viña sin froito"*. A "cova dos Carcamáns", na que transcorre outro texto, é lugar misterioso e afastado ao que o protagonista gosta de ir, para alí escoitar *"o son das ondas que escachaban nas pedras"*. Outra das *cousas* serve para o narrador se compadecer dun animal:

"Cando reparo na besta do alquilador, na probe besta de todos, lembrome dunha gaviota desplumada.

Aquel animalíño, a pique de dexenerar en burro, trenquelea pola vieira dos camiños, arrente das silveiras, e quen faga un viaxe, cabaleiro en tal besta ferrada, seguirá dispóis a pé o resto da súa vida".

Diversos animais e plantas aparecen noutras *cousas*. Entre os mariñeiros por quen rezaba os seus responsos a vella siña Sinforosa figuraba un *"Ramón Collazo que o levóu un cóngaro e nunca máis apareceu"*. Por riba da tola que vivía no monte, rodeada de toxos e pedras, voaba premonitoriamente un miñado. Ninguén comía os figos da figueira que amparara en tempos o tobo da vella Fanchuca, *"porque sabían á miseria"*. Noutra *cousa* o narrador chega a identificarse co burriño que, sen bulir nen chisco, cavilaba pesaroso arredor do mal trato constante de que era obxecto por parte dos humanos. Especialmente intensa é a *cousa* na que Castelao describe as feiras desde unha perspectiva de "solidariedade" cos animais (*"O chorar dos carbitos, que se laian coma fidalguíños esmirriados, pode ferir o peito dun home endeble (...). Pola rúa van pasando, no remate da feira, os regueiros da dor animal"*) e ademais denuncia o

amor intereseiro cara a estes que moitos humanos practican:

"Manter un animal para comelo non está ben, aínda que troquemos a súa carne na nosa propia carne; pero manter con agarimo un animal para levalo despois á feira, parécame unha mostra da ruindade humana"

Ao mesmo tempo, o maquinismo deshumanizador é destapado por Castelao cando, noutro dos relatos do libro, confesa pesimista:

“Eu non teño mágoa do picariño que mira con ollos encalmados de boi cando os automóviles pasan pola súa porta. Eu non teño dor do picariño que non corre detrás dos automóviles. Fame que pase o picariño, sempre será feliz.

Eu teño mágoa do rapaz que sinte formigueiros nos pés cando os automóviles pasan pola súa porta. Eu teño dor do pícaro que corre detrás dos automóviles. Os rapaces inquedos que andan probando as súas forzas en todas as máquinas non encherán os seus anceios de felicidade.

Os rapaces da miña terra corren sempre detrás dos automóviles”

Coñecidísima é, en fin, a *cousa*, auténtico boceto teatral, titulada “Si eu fose autor”, na que Castelao subliña o contraste entre a dor dunha pobre familia de campesiños pola morte da súa vaca e a dor dunha familia burguesa pola morte da súa cadeliña de compañía.

Retrincos recolle cinco relatos escritos e publicados con anterioridade a 1934 (data da edición) en revistas como *Nós* ou xornais como *A Nosa Terra*. Son anacos da vida de Castelao, relatos con trasfondo autobiográfico. Dous deles sitúanse na etapa de neno emigrante en Arxentina; outro, na etapa de mozo

alegre en Rianxo; outro máis, durante o andazo de gripe do ano 1918 en Rianxo; o último, no propio presente inmediato, cando Castelao recibe a homenaxe do seu pobo natal ao ser eleito deputado das Cortes Constituintes da 2ª República (1931).

Os dous de sempre, publicada en 1934, é o primeiro (e derradeiro) romance de Castelao. Vai adicado aos mozos galegos. Hai aquí tamén moito elemento autobiográfico nas andanzas dos protagonistas, Pedriño e Rañolas: as suas lembranzas do Rianxo mariñeiro de entreséculos, a viaxe a París, a vida en Pontevedra como funcionario, etc. Castelao vai seguindo alternativamente, ao longo dos 44 capítulos, a peripécia destes dous personaxes, desde a infancia nunha vila que transparente ser Rianxo, pasando por diferentes escenarios de dentro e fóra de Galiza, até chegar á morte de ambos os dous. “Os dous de sempre” son tan opostos como o paxaro e a rá (animais simbólicos) que decoran a portada do libro, feita polo propio Castelao. Pedriño é un pousafoles que vive apegado ao chan, preocupado só do seu bandullo, vexetativamente, en permanente abulia; en troques Rañolas quer remontar o voo por riba das circunstán-

cias adversas, tenta topar un mellor lugar para el no mundo e na vida, aínda que a súa constante peregrinaxe acabará no suicidio. Rañolas representa a vida intelectual, o home espiritual; Pedriño, representa a vida vexetativa, o home material.

Hai certos detalles e elementos neste romance que falan ben ás claras dunha sensibilidade ecoloxista no xenial autor rianxeiro. Velaí a relación de auténtico cariño entre Rañolas e o seu “burro filosofante”, “que me quer coma se fose un can”, segundo lle explica por carta o personaxe ao seu amigo Pedriño. Velaí, como modelo negativo, a crueldade do xefe deste cando enterra vivo un can ou serra ao medio unha caixa na que metera previamente un gato, en contraste coa bondade cara aos animais de Rañolas, que gosta de darlle de comer farangullas de pan aos pardais. Velaí tamén, finalmente, como expresivas imaxes da falla de todo alento idealista no personaxe, un Pedriño que comía á par dos porcos as mazás que botaba á maseira a criada do crego ou que, xa adulto, tiña envexa da vida dos vermes que moraban no xamón...

(vai continuar)

Programa de actividades

CONCELLO DE OLEIROS

OLEIROS

en lembranza a Chico Mêndes

Muelle do Inglés, C.C. A Fábrica
15172 - Perillo (OLEIROS)
Tel.: 981 636 598 - Fax. 981 639 592

Xornadas Chico Mêndes 2001

No centro Cultural A Fábrica. Muelle do Inglés s/n. Perillo, as 20:00 horas.

16 xaneiro

A relevancia das minorías no cine alternativo.

ERWAN MOALIC. Presidente da Gwarez Filmoteca Cinematográfica da Bretaña. Presidente da Comisión Audiovisual de Skol Uhel Ar Vro do Instituto Cultural da Bretaña. Director do Festival Internacional de Cine de Daoulagad.

23 xaneiro

A perda de biodiversidade en Galicia: a restauración como resposta.
ANTÓN BOUZAS. Biólogo de Propagal, S.L.

Concerto: **Alberto Bundi e a Turma Angolagaica**

29 xaneiro

A conservación dende os movementos sociais: o Proxecto Life para o manexo sostible na Punta Móra en Tarragona.
PURI CANALS. Presidenta de DEPANA. Representante na UICN.

12 febreiro

Débeda ecolóxica: os acontecementos de Praga.

JOAN MARTÍNEZ ALIER. Universidade Autónoma de Barcelona. Director da Revista Ecología Política.